(I) स्वरसन्धय:

(Phonetic combination of vowels)

(i) **यण् सन्धि:**   यण् = य्, व्, र्, ल्

① इ / ई + dissimilar vowel → य् + dissimilar vowel

e.g. प्रति + अक्षम् → प्रत् + इ + अक्षम्
→ प्रत् + य् + अक्षम्
→ प्रत्यक्षम्

प्रति + एकम् → प्रत् + इ + एकम्
→ प्रत् + य् + एकम्
→ प्रत्येकम्

② उ / ऊ + dissimilar vowel → व् + dissimilar vowel

e.g. (i) मनु + अन्तरम् → मन् + उ + अन्तरम्
→ मन् + व् + अन्तरम्
→ मन्वन्तरम्

(ii) वधू + आगमनम् → वध् + ऊ + आगमनम्
→ वध् + व् + आगमनम्
→ वध्वागमनम्

③ ऋ / ॠ + dissimilar vowel → र् + dissimilar vowel

e.g. (i) पितृ + इच्छा → पित् + ऋ + इच्छा

→ पित् + र् + इच्छा

→ पित्रिच्छा

④ ऌ + dissimilar vowel → ल् + dissimilar vowel

e.g. (i) घसऌ + आदेशः → घस + ल् + आदेशः

→ घसलादेशः

(ii) <u>सवर्णदीर्घसन्धिः</u>

① SV + SV → LV
(similar)

② SV + LV → LV
(similar)

③ LV + S.V → LV
(similar)

④ LV + LV → LV
(similar)

e.g. अ + अ → आ

अ + आ → आ

आ + अ → आ

आ + आ → आ

In short अ/आ + अ/आ → आ

(i) परम + अर्थः → परम् + अ + अर्थः

→ परम् + आ + र्थः

→ परमार्थः

(ii) देव + आलयः → देव् + अ + आलयः

→ देव् + आ + लयः

→ देवालयः

(iii) विद्या + अभ्यासः → विद्य् + आ + अभ्यासः

→ विद्य् + आ + भ्यासः

→ विद्याभ्यासः

(iv) विद्या + आलयः → विद्य् + आ + आलयः

→ विद्य् + आ + लयः

→ विद्यालयः

Similarly

इ / ई + इ / ई = ई

उ / ऊ + उ / ऊ → ऊ

ऋ + ऋ / ऌ → ॠ

(note: The vowel ॠ (ṝ, long) occurs rarely.

The vowel ऌ is always short only)

e.g. पितृ + ऋणम् → पित् + ऋ + ऋणम्

→ पित् + ऋणम्

→ पितृणम्

होतृ + ऌकारः → होत् + ऋ + ऌकारः

→ होत् + ॡकारः

→ होतॄकारः

Examples from Bhagvad Gita:

CHAPTER - I

(i) पाण्डवानीकम् → पाण्डव + अनीकम्

(ii) भीमार्जुनसमा → भीम + अर्जुनसमा

(iii) भीष्माभिरक्षितम् → भीष्म + अभिरक्षितम्

(iv) व्यनुनादयन् → वि + अनुनादयन्
(reverberating)

(v) तत्रापश्यत् → तत्र + अपश्यत्

(vi) व्यदारयत् → वि + अदारयत्
(pierced)

(vii) यद्यप्येते → यद्यपि + एते

(viii) अभिभवत्युत → अभिभवति + उत
(will it not overwhelm?)

(3) अयावादेश सन्धिः

अयावादेशः = अय्, अव्, आय्, आव्

(i) ए + any vowel → अय् + any vowel

(ii) ऐ + " → आय् + "

(iii) ओ + " → अव् + "

(iv) औ + " → आव् + "

e.g. (1) हरे + ए → हर् + ए + ए
→ हर् + अय् + ए
→ हरये

(2) नै + अकः → न् + ऐ + अकः
→ न् + आय् + अकः
→ नायकः

(3) विष्णो + ए → विष्ण् + ओ + ए → विष्ण् + आव् + ए
→ विष्णवे

(4) पौ + अकः → प् + औ + अकः → प् + आव् + अकः
→ पावकः

Exception: (1) When अयाव सन्धि takes place at the end of the word (not within a word), then optionally य् or व् can be dropped & further सन्धि should not be done.

e.g. करौ + इतौ → कर् + औ + इतौ → कर् + आव् + इतौ

→ कराव् इतौ

→ करा इतौ

② (i) ओ + यादिप्रत्यय: → अव् + यादिप्रत्यय:

e.g. गो + यम् → ग् + ओ + यम् → ग् + अव् + यम्

→ गव्यम्

(ii) औ + यादिप्रत्यय: → आव् + यादिप्रत्यय:

e.g. नौ + यम् → न् + औ + यम्

→ न् + आव् + यम् → नाव्यम्

When ओ / औ ending nominal stems are followed by suffixes begining with 'य्', then ओ & 'औ' are displaced by 'अव्' & 'आव्' respectively.

④ **गुणसन्धि**: गुण letters: ए, ओ, अर्, अल्

(i) अ/आ + इ/ई → ए

e.g. देव + इन्द्र: → देव् + अ + इन्द्र:

→ देवेन्द्र:

महा + ईश: → मह् + आ + ईश: → मह् + ए + श:

→ महेश:

(ii) अ/आ + उ/ऊ = ओ

e.g. सूर्य + उदय: → सूर्य् + अ + उदय:

→ सूर्योदय:

महा + उत्सवः → मह् + आ + उत्सवः
→ महोत्सवः

(iii) अ/आ + ऋ/ॠ = अर्

e.g. सप्त + ऋषयः → सप्त् + अ + ऋषयः
→ सप्त् + अर् + षयः
→ सप्तर्षयः

महा + ऋषिः → मह् + आ + ऋषिः
→ मह् + अर् + षिः
→ महर्षिः

(iv) अ/आ + ऌ → अल्

e.g. महा + ऌकारः → मह् + आ + ऌकारः
→ मह् + अल् + कारः
→ महल्कारः

⑤ वृद्धिसन्धिः

वृद्धि letters: ऐ, औ, आर्, आल्

① अ/आ + ए/ऐ → ऐ

e.g. तव + ऐश्वर्यम् → तव् + अ + ऐश्वर्यम्
→ तव् + ऐश्वर्यम्
→ तवैश्वर्यम्

सदा + एव → सद् + आ + एव
→ सद् + ऐ + व
→ सदैव

(2) अ/आ + ओ/औ = औ

e.g. मम + औषधम् → मम् + अ + औषधम्
→ मम् + औषधम्
→ ममौषधम्

द्वितीया + एकवचनम् → द्वितीय् + आ + एकवचनम्
→ द्वितीयैकवचनम्

अद्य + एव → अद्य् + अ + एव
→ अद्यैव

न + एव → न् + अ + एव
→ न् + एव → नैव

Exception:

When उपसर्ग or preposition ends in अ/आ & following root begins with ऋ/ऌ, then अ/आ & ऋ/ऌ are displaced by आर् & आल् respectively.

(i) अ + ऋ → आर् (compare with गुणसन्धिः)
(ii) अ + ऌ → आल्

e.g. उप + ऋच्छति → उप् + अ + ऋच्छति →
→ उप् + आर् + च्छति
→ उपार्च्छति

(6) पूर्वरूपसन्धिः:

(i) ए + अ = ए (compare with वृद्धिसन्धिः)

e.g. अन्ते + अपि → अन्त् + ए + अपि

→ अन्त् + ए + पि

→ अन्तेऽपि

(ii) ओ + अ = ओ

e.g. सो + अयम् → स् + ओ + अयम्

→ स् + ओ + यम्

→ सोऽयम्

Note: This is an exception to अयाव सन्धिः. If a word ends in ए or ओ and following word begins with अ, then result will be ए or ओ.

(7) पररूपसन्धिः: (Exception to वृद्धिसन्धिः)

When उपसर्ग or preposition ends in अ and Eng begins with ए or ओ, then result will be ए or ओ.

(i) अ + ए = ए

प्र + एजते → प्र् + अ + एजते

→ प्र् + ए + जते → प्रेजते

(ii) अ + ओ = ओ

उप + ओषति → उप् + अ + ओषति

→ उप् + ओ + षति → उपोषति

(8) प्रकृतिभाव: निमित्ते सति अपि सन्धिकार्याभाव:

प्रकृतिभाव:) Even an occasion of doing सन्धि is there, yet optimally forms are retained as they are.

(i) If words end in अ/आ, इ/ई, उ/ऊ, ऋ and followed by word begins with ऋ, then optionally forms are retained without doing सन्धि. Yet long vowel is converted to short vowel.

e.g. वसन्त + ऋतु: → वसन्तऋतु: (प्रकृतिभाव:)
or वसन्तर्तु: (गुणसन्धि:)

वर्षा + ऋतु: → वर्षऋतु: (प्रकृतिभाव:)
or वर्षर्तु: (गुणसन्धि:)

पितृ + ऋणाम् → पितृऋणाम् (प्रकृतिभाव:)
or पितृणाम् (दीर्घसन्धि:)

(ii) When dual forms of words end in ई, ऊ, ए & followed by any vowel then as a rule no सन्धि takes place.

e.g. कवी + एतौ → कवी एतौ
(dual form of word कवि)

गुरू + इमौ → गुरू इमौ

(dual form of word गुरू)

लते + इते → लते इते

(dual form of word लता)

—x—·—x—

Examples from Bhagvad Gita

1. पश्यैताम → पश्य + एताम
2. सर्व एव → सर्वे एव
3. तथैव → तथा एव
4. विनद्योच्चैः → विनद्य + उच्चैः
5. सहसैव → सहसा + एव
6. मेऽच्युत → मे + अच्युत (पूर्वरूपसन्धिः)

   my

7. निरीक्षेऽहम → निरीक्षे + अहम (")
8. तेऽत्र → ते + अत्र (")
9. रथोत्तमम → रथ + उत्तमम
10. पश्यैतान → पश्य + एतान
11. चैव → च + एव
12. दृष्ट्वेमम → दृष्ट्वा + इमम

(13) शक्नोम्यवस्थातुम् → शक्नोमि + अवस्थातुम्

(14) त इमेऽवस्थिताः → ते + इमे + अवस्थिताः
exception to अयाय सन्धिः
पूर्वरूपः सन्धिः

(15) इत्यैतान् — इत्या + एतान्

Formation of Sandhi:

(1) यदि + अपि → यद्यपि

(2) पितृ + अंशः → पित्रंशः

(3) वधू + आसनम् → वध्वासनम्

(4) स्मरामि + अहम् → स्मराम्यहम्

(5) जननी + आह → जनन्याह

(6) अति + उत्तमः → अत्युत्तमः

(7) व्यसनेषु + असक्तम् → व्यसनेष्वसक्तम्

Breaking the sandhi:

(1) महेशः → महा + ईशः

(2) करुणैका → करुणा + एका

(3) एतेऽदृष्टाः → एते + अदृष्टाः

(4) पतल्यश्मा → पतलि + अश्मा

(5) सर्वेऽत्र → सर्वे + अत्र

(6) महोदधिः → महा + उदधिः

(7) पित्रर्थम् → पितृ + अर्थम्

(8) मध्वामलकम् → मधु + आमलकम्

(9) इत्युक्त्वा → इति + उक्त्वा

(10) अवैति → अव + एति

(11) नेच्छा → न + इच्छा

(12) गुणोपेतम् → गुण + उपेतम्

(13) सुलभोपाय: → सुलभ + उपाय:

(14) जिज्ञासेति → जिज्ञासा + इति

(15) देवर्षि: → देव + ऋषि:

(16) रामेति → राम + इति

(17) हितोपदेश: → हित + उपदेश:

(18) प्रश्नोत्तरम् → प्रश्न + उत्तरम्

(19) परोपकार: → पर + उपकार:

(20) प्राचीनोक्ति: → प्राचीन + उक्ति:

(21) शान्तैश्वर्यम् → शान्त + ऐश्वर्यम्

(22) दृष्ट्वैतत् → दृष्ट्वा + एतत्

(23) तत्रैकदा → तत्र + एकदा

(25) दिव्यौषधम् → दिव्य + औषधम्

(26) रसास्वाद: → रस + आस्वाद:

(27) मधुराक्षरम् → मधुर + अक्षरम्

(28) नान्यथा → न + अन्यथा

(29) दर्भासनम् → दर्भ + असनम्

(30) कवीश्वरः → कवि + ईश्वरः

Examples from Bhagvad Gita (chapter-2)

(1) कृपयाविष्टम् → कृपया + आविष्टम्

(2) नैतत्त्वय्युपपद्यते → न + एतत् + त्वयि + उपपद्यते

(3) त्यक्त्वोत्तिष्ठ → त्यक्त्वा + उत्तिष्ठ

(4) पूजार्हावरिसूदन → पूजार्हौ + अरिसूदन

(5) इहैव → इह + एव

(6) तेऽवस्थिताः → ते + अवस्थिताः

(7) भूमावसपत्नम् → भूमौ + असपत्नम्

(8) योत्स्य इति → योत्स्ये + इति

(9) अन्वशोचः → अनु + अशोचः

(10) त्वेवाहम् → तु + एव + अहम्

(11) नेमे → न + इमे

(12) व्यथयन्त्येते → व्यथयन्ति + एते

(13) त्वनयोः → तु + अनयोः

(14) अव्ययस्यास्य → अव्ययस्य + अस्य

15. नित्यस्योक्ताः → नित्यस्य + उक्ताः

16. नायम् → न + अयम्

17. जीर्णान्यन्यानि → जीर्णानि + अन्यानि

18. श्रुत्वाप्येनम् → श्रुत्वा + अपि + एनम्

19. चावेक्ष्य → च + अवेक्ष्य

20. तेऽव्ययाम् → ते + अव्ययाम्

21. तेऽभिहिता → ते + अभिहिता

22. ह्यनन्ताः → हि + अनन्ताः

23. एकेह → एका + इह

24. प्रवदन्त्यविपश्चितः → प्रवदन्ति + अविपश्चितः

25. नान्यदस्तीति → न + अन्यत् + अस्ति + इति

26. भोगैश्वर्यप्रसक्तानाम् → भोग + ऐश्वर्यप्रसक्तानाम्

27. कर्मण्येवाधिकारः → कर्मणि + एव + अधिकारः

28. जहातीह → जहाति + इह

29. समाधावचला → समाधौ + अचला

30. आत्मन्येवात्मना → आत्मनि + एव + आत्मना